

*Л. Г. Головка*

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

**Специфіка художнього світу  
прози Л. Первомайського 1960–1970-х рр.**

---

**Головка Л. Г. Специфіка художнього світу прози Л. Первомайського 1960–1970-х рр.** У статті здійснено спробу аналізу світоглядних естетичних позицій Л. Первомайського; досліджено еволюцію в розумінні письменником взаємозв'язку світу й людини; схарактеризовано системи образів прози автора, що у структурі тексту визначають його естетичну доміную. Дослідження довело, що сутність світу персонажів прози Л. Первомайського 1960–1970-х рр. полягає в поєднанні чи боротьбі соціального й особистого, раціонального й емоційного. Семантична багатозначність образів утілює поліфонію світобачень, відображає душевну складність особистості, неоднозначність мотивацій її вчинків і ціннісних життєвих настанов.

**Ключові слова:** *художній світ, проза, концепція героя.*

**Головка Л. Г. Специфика художественного мира прозы Л. Первомайского 1960–1970-х гг.** В статье осуществлена попытка комплексного анализа мировоззренческих эстетических позиций Л. Первомайского; в соответствии с современными тенденциями литературоведения прослежена эволюция взглядов писателя на взаимосвязь мира и человека; исследованы системы образов произведений автора, определяющие в структуре текста его эстетическую доминанту. Анализ доказал, что суть мира персонажей прозы Л. Первомайского 1960–1970-х гг. состоит в соединении или борьбе социального и личного, рационального и эмоционального. Семантическая многозначность образов воплощает полифонию мировоззрений, отображает душевную сложность личности, неоднозначность мотиваций её поступков и ценностных жизненных установок.

**Ключевые слова:** *художественный мир, проза, концепция героя.*

**Golovko L. G. The specificity of the artistic world of L. Pervomayskiy's prose of 1960–1970-th.** The attempt of complex analysis of L. Pervomayskiy's world view aesthetic positions is carried out in the article; in accordance with the modern tendencies of literary criticism an evolution of writer's looks is investigated on intercommunication of the world and man; the characters systems of author's works, determining his aesthetic dominant in the structure of text, are analyzed. The research proved that essence of the characters world of L. Pervomayskiy's prose of 1960–1970-th consists of connection or fight of social and personal, rational and emotional. The semantic polisemanticity of characters personifies polyphony of world views, represents heartfelt complication of personality, ambiguousness of motivations of its acts and valued vital settings.

**Key words:** *artistic world, prose, concept of character.*

---

Проза Л. Первомайського була предметом аналізу багатьох критиків і літературознавців. У працях В. Агєєвої, З. Голубєвої, Р. Горюнової, В. Дончика, В. Іванисенка, Л. Каніболоцької, О. Кудіна, Н. Лейдермана, І. Лівницької, А. Мальгіна, Л. Новиченка, Є. Прісовського, М. Сидоряка, Г. Синьоок, Ю. Суворцева, Л. Череватенка, О. Шпильової та ін. було окреслено різні шляхи вивчення прозового доробку Л. Первомайського, проаналізовано ряд важливих аспектів, пов'язаних з авторським стилем, поетикою, ідейним і проблемним наповненням творів, особливостями художньої реалізації авторського задуму, здійснено неодноразові спроби визначити місце його прозової творчості в історії української літератури. Та при всьому цьому відчувається потреба в системному цілісному дослідженні художнього світу пізньої прози

письменника, яка відзначається глибинним проникненням у внутрішній світ людини.

Важливим також є те, що дослідники [1; 2; 4; 6; 7; 8; 9] однозначно виділяють художній образ як ключовий об'єднуючий чинник художнього світу, що забезпечує його цілісність і є формою вираження змісту в мистецтві. Організуючим центром художнього світу є персонаж із його внутрішнім світом, світосприяттям і світовідчуванням. Тому метою нашої статті є висвітлення своєрідності художнього світу прози Л. Первомайського 1960–1970-х рр. як цілісного явища з властивою йому внутрішньою організацією, виявлення головних ознак цього світу крізь призму концепції героя, що є перспективним для осмислення творчого феномена письменника.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що художній світ Л. Перво-

майського ґрунтується на його оригінальному індивідуальному світобаченні. Водночас художня реальність, відтворена письменником у прозі, була типовою для стильових тенденцій цього періоду. Для творчості Л. Первомайського 1960–1970-х рр. характерне трагічно-оптимістичне усвідомлення неоднозначності світу й людини в ньому, показ сили індивідуума й влади соціуму над ним, передусім, над його долею, залежність особи від соціальних процесів та інших людей.

Л. Первомайський розглядає особистість на соціальному, історичному, побутовому рівнях буття. Зображуючи персонажа в протистоянні суспільної та приватної сфер життя, письменник послідовно моделює ситуації, у яких особа демонструє своє розуміння моральних цінностей, що нерідко спричиняють появу внутрішніх чи зовнішніх конфліктів, причому автор у повістях «Чорний брід» і «Нічний автобус» надає перевагу відтворенню саме внутрішнього конфлікту. Л. Первомайський зображуючи особистість, немов випробовує її ідеологічними, соціальними настановами, і залежно від того, як героєві вдається пройти цей іспит долі, розкривається справжня, до цього незнана самим персонажем власна сутність (Варвара Княжич, Сербін, Савичев, Катерина Ксаверівна, Лажечников та ін. з «Дикого меду», Берестовський, матір Іраїда з «Чорного броду», Кирило Зотович із «Нічного автобусу»).

Внутрішній простір персонажів роману «Дикий мед», повістей «Чорний брід», «Нічний автобус» Л. Первомайського оприявнюється у взаємозв'язку з подіями громадянської, Великої Вітчизняної воєн, 1937 року та післявоєнного періоду. У романі «Дикий мед» зображено довоєнне, воєнне протистояння вимог влади та інтересів особистості, коли особливо домінувало загальне над індивідуальним (наприклад, спогади Варвари Княжич про репресії 1937 р.). Для повістей «Чорний брід» та «Нічний автобус» характерне усвідомлення персонажами безпосереднього впливу соціальних настанов, катаклізмів, воєн на життя людини та важливості порозуміння між людьми, неупереджених міжособистісних взаємин, незалежних від будь-яких соціальних статусів, норм, субординацій.

Автор, змальовуючи трагедію свого покоління, оприявнює «всчасове», вічне в суперечливій людській природі. Письменник осмислив проблеми пошуку щастя, гармонії, необхідності уважно, чутливо ставитися один до одного. У романі «Дикий мед», повістях «Чорний брід», «Нічний автобус» зображені

суперечності між особистим та соціальним, але й вибір на користь ідеї чи загальнолюдських цінностей, між тим, що людина думає, та її вчинками (конфлікти «бути і здаватися», зміни поглядів на життя). Так, автор повісті «Чорний брід», змальовуючи зустріч двох незнайомих чоловіка та жінки, хоча і вказує на протилежність їхніх соціальних статусів, проте фокусує увагу на проблемі важливості міжособистісного діалогу. Через зіткнення різних світоглядів, відмінних способів життя просвітлюється авторське бачення ролі, місця й призначення людини.

З погляду художньої концепції особистості для персонажів прози Л. Первомайського характерний «рефлекторно» вільний збіг особистого з громадським. Генерал Костецький, Саша, чоловік Варвари Княжич та ін. у романі «Дикий мед» представляють субстанційний тип свідомості, становлять собою позитивний приклад, суспільний ідеал, персонажів, які втілюють духовний образ людини, її органічну причетність до буття. Вони випробовувані злом і зло в себе не допускають, і в цьому значенні є істинно героїчними, певною мірою ідеалізованими особистостями. Їхнім самовизначенням стає внутрішня ідилічна цілісність, що означає «нероздільність я-для-себе і я-для-інших», відповідальність перед іншими.

Водночас письменник показує небезпеку, сказати б, «фальшивого» збігу особистого з громадським, що виявляється порожньою ілюзією людини. Самовизначення персонажів, наприклад, кореспондента Уповайченкова в романі «Дикий мед», є лише претензією на високе місце в соціальному світопорядку. Насправді ж герой демонструє розрив між внутрішньою й зовнішньою сторонами я-у-світі, між справжньою сутністю й маскою.

Більшість персонажів творів Л. Первомайського переживають напружений пошук самовизначення, своєї ролі в соціумі. Їм властива трагічна внутрішня дисгармонія (роздвоєність), протиставлення внутрішнього «я» не тільки світопорядку, політиці влади тоталітарного суспільства, а й іншому «я». В аналізованих творах зображено як усвідомлений збіг інтересів особистості з універсальним суспільним устроєм (Варвара Княжич, Лажечников, Сербін, Савичев, Катерина Ксаверівна та ін. у романі «Дикий мед», матір Іраїда у повісті «Чорний брід»), так і внутрішній конфлікт персонажів, незадоволення своїм оточенням, стосунками з рідними, прагнення віднайти себе й змінити власне життя (Кирило Зотович, Марія, Люба в повісті «Нічний автобус»).

Домінуючою в концепції людини Л. Первомайського є здатність особистості до суттєвої переоцінки життєвих пріоритетів, суть якої в інстинктивному усвідомленні переваг загальнобуттєвих цінностей над соціальними (Юрій Берестовський, Варвара Княжич, полковник Курлов (роман «Дикий мед»), Кирило Зотович («Нічний автобус»)).

Психологізм як закономірна ознака прози Л. Первомайського втілюється за допомогою показу постійної внутрішньої боротьби, яку переживають герої, контрастного поєднання у свідомості людини протилежних життєвих вражень, поглядів. Момент самовизначення у творах — це муки сумління, болісні хвилювання особистості. Для конфліктних моментів у розвитку свідомості персонажів характерні сумніви в правомірності своєї моральної чи ідеологічної позиції, що приводять або до змін в морально-етичних та ідеологічних поглядах (Сербін, Лажечников із роману «Дикий мед», Берестовець, матір Іраїда з повісті «Чорний брід», Кирило Зотович з повісті «Нічний автобус» та ін.) або до маніфестації духовного єства (Берестовський, Уповайченков, Пасєков із роману «Дикий мед», Люба з повісті «Нічний автобус»).

Однією з центральних екзистенційних проблем, порушених Л. Первомайським, є проблема свободи особистості, за Л. Первомайським, «свободи серця». Категоріальне поняття свободи індивідуума в письменника містить розуміння неможливості існування свободи поза етикою, оскільки свобода передбачає відповідальність людини за власні вчинки. Незаперечним, як засвідчує письменник, є те, що індивідуальна свобода нерідко вступає в суперечність із суспільним чинником. Життєвий шлях у художньому світі сприймається як ланцюг причинно-наслідкових зв'язків. Життя окремої людини, на думку автора, продовжується, вплітається в життя інших людей.

У художній прозі Л. Первомайського немає чіткого протиставлення характерів, натомість вони немов «висвічують» один одного, відображаються один в одному, знаходять точки дотику, що пояснюється авторським розумінням багатовимірності людської особистості. У творах присутнє безкінечно уважне ставлення до людини й до її індивідуальної долі, визнається беззаперечна цінність будь-якої особистості. У кожній людині автор вбачає складне сплетіння позитивних і негативних рис, розкриває драматизм її поведінки.

Важливу роль у пізнанні концепції, створеної письменником, відіграють космологіч-

ні, архетипні символи протилежностей світла й темряви, символічна колористика. Мовленнєві образи створюють не тільки єдине колористичне тло творів, але й стають елементами характеристики персонажів, беруть участь у формуванні системи цінностей художнього світу прози письменника.

Для роману «Дикий мед» характерне протиставлення образів світлового поля («світлого» й «темного», «рожевого» й «сірого» або «безбарвного»), що втілює водночас і душевну складність персонажів, і однозначне розв'язання конфлікту між раціональним та емоційним, між соціальним та особистим. Так шлях до «світла», «моральне воскресіння» персонажів цього твору — це шлях до народу, до роздумів про його долю, а «темними» є водночас і зосередженість на особистих проблемах (Варвара Княжич, Лажечников та ін.), і беззастережне виконання тоталітарної політики Сталіна (майор Сербін). Крім того, «темними» відтінками в художньому світі інколи передано соціальні обов'язки людини, які невідворотно переплітаються із особистим життям (генерал Савичев). Антитеза «світла» й «п'їтьми», рожевого й сірого кольору характерна для портретних характеристик лейтенанта Петриченка, який, залишаючись при штабі, далеко від центру воєнних подій, стає «сірим», «безбарвним» [5:307]. У творі зустрічається також протиставлення сонячного й місячного світла, яке оприявнює ідеологічну проблематику. Сонце, що «в людині асоціюється із рефлексією, силою волі, реалістичністю» [3:462], символізує суспільне життя, а місяць, утілюючи «уяву, почуття і сприйняття» [3:462], — природне, вічне, особисте. Саме таємниче місячне світло відкриває в природі і в людині її замежове начало — вічне почуття любові (Варвара й генерал Лажечников — роман «Дикий мед»).

Різноманітність семантичних імпульсів кольорової палітри повісті «Чорний брід», що також проектується на змалювання персонажів, відображає душевну багатогранність особистості й неоднозначність мотивацій її вчинків, ціннісних життєвих настановлень. Образи «темного», «чорного» й «світлого», «білого», а також «червоного» створюють не тільки єдине колористичне тло повісті, але й беруть участь у формуванні його системи цінностей. Так однозначна чорно-біла опозиція образів різних світів (сакрального світу монастиря й профанованого соціального, «чужого» і «свого» духовного осередку, світу матері Іраїди і капітана радянської армії Юрія Берестовця) з розвитком сюжету ускладнюється. У по-

вісті відтворено процес емоційного збагачення людини, яка доторкнулася до «таємниці чужого життя», шлях із духовного самообмеження до душевної відкритості, чуйності, уважності до всього відомого й невідомого. Для внутрішнього світу молодого капітана характерна зміна від однозначного чорно-білого сприйняття дійсності з вкрапленнями червоного на розуміння неоднозначності відтінків буття. Духовні зміни ж черниці матері Іраїди — це шлях від «світла» до «темноти», від духовної порожнечі, яка полягає в байдужості, до мудрості, що передбачає розуміння необхідності співпереживати і співчувати людям. В її душі поверховість у ставленні до оточуючих людей, через страх зневіритися, відстороненість від людських страждань, життєвих емоцій, які вимагають багато сил і великої відповідальності, змінилася усвідомленням своєї не-об'єктивності до інших людей і бажанням чути голоси життя. Колористичні образи в повісті «Чорний брід» стають символами як невідомості, таємничості, самотності, упередженості у ставленні до іншого, обмеженості, так і широти поглядів, відкритості до життя, душевної глибини, чутливості, змін, набуття життєвої мудрості. Це протиставлення, крім того, що втілює поліфонію світобачень, свідчить також про неоднозначність в індивідуальному сприйнятті автором довкілля.

Символічним «показником» внутрішнього стану окремого персонажа та міжособистісних стосунків у текстуальному просторі повісті «Нічний автобус» є образи художнього часу. У творі наявна наскрізна опозиція образів ночі, темні й світла, прозорості, яка перетворюється на гармонійне й негармонійне дуалістичне поєднання, що утілюється в образі сутінків. Образ часу відтворює драматизм особистих проблем персонажів. Ніч уособлює таємничість, таємне глибинне прагнення людини як до самопізнання, так і пізнання іншої людини, пошуку душевної гар-

монії, смислу життя. Ніч — це час, коли легко можна відмежуватися від інших людей, заглибитися у свій внутрішній світ, спробувати пізнати себе самого. Саме вночі Кирило Зотович («Нічний автобус») усвідомлює своє прагнення до змін, внутрішньої свободи. Крім цього, у повісті присутній мотив сутінків, який, об'єднуючи у своїй структурі протилежні семантичні сфери «смерті», «невизначеності», «глухоти», «порожнечі», і, навпаки, «народження», «ясності», «чутливості», «безмежності», «повноти життя», втілює як духовну порожнечу у взаєминах персонажів, так і народження нового себе. Цей образ символізує також неоднозначний характер стосунків між людьми, які межують між любов'ю і ненавистю, імпліцитно пронизує персонажів твору, стає способом вираження їхніх емоційних суперечностей: щастя, радість поряд із стражданням, тривогою.

Семантична багатозначність образів відображає душевну складність особистості, неоднозначність мотивацій її вчинків і ціннісних життєвих настанов.

Отже, у прозі Л. Первомайського простежується інтерес письменника до морально-етичної основи взаємин людей, життєві погляди яких контрастно стикаються в опозиціях, що мають позачасову й антропологічну актуальність: безпристрасність — чутливість, глибина — поверховість, прямолінійність — неоднозначність.

Зрозуміло, що Л. Первомайський не був самотнім у своїх естетичних шуканнях. 60-ті роки ХХ століття в українській літературі — це час творчого оновлення старших майстрів пера (М. Рильського, М. Бажана, Ю. Смолича, І. Сенченка, І. Муратова та ін.), приходу нової хвилі в поезію, прозу, критику. Художній світ прози Леоніда Первомайського є індивідуалізований, яскравий фрагмент цілісної картини інтерпретації буття українськими письменниками.

## Література

1. Бахтин М. М. Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук / Михаил Бахтин ; [сост. и авт. вст. ст. С. Г. Бочаров, прим. С. Г. Бочарова и С. С. Аверинцева, оформ. серии В. Пожидаева]. — СПб. : Азбука, 2000. — 330, [1] с. — (Серия «ACADEMIA»).
2. Гришман М. М. Литературное произведение : теория и практика анализа / М. М. Гришман. — М. : Высш. шк., 1991. — 159 с. — (Библиотека преподавателя).
3. Энциклопедический словарь символов / [авт.-сост. Н. А. Истомина]. — М. : АСТ ; Астрель, 2003. — 1055 с. — (Энциклопедические словари).
4. Есаулов И. А. Эстетический анализ литературного произведения («Миргород» Н. В. Гоголя) : учеб. пос. по спецкурсу / И. А. Есаулов ; Гос. комитет РСФСР по делам науки и высш. шк., Кемеров. гос. ун-т. ; [науч. ред. канд. филол. наук, доц. Ю. В. Шатин]. — Кемерово : [Кемеров. гос. ун-т], 1991. — 89 с.
5. Первомайський Л. С. Дикий мед / Леонід Первомайський // Леонід Первомайський. Твори в семи томах ; [прим. Крижанівського С. А. ; ред. кол. : Голованівський С. О., Драч І. Ф. (гол.),

Жулинський М. Г. [та ін.] ; ред. тому Загребельний П. А.]. — К. : Дніпро, 1985. — Т. 4 : Дикий мед. Сучасна балада. — 487 с.

6. Поспелов Г. Н. Целостно-системное понимание литературных произведений / Поспелов Г. Н. Вопросы методологии и поэтики : сб. ст. / Г. Н. Поспелов — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 335 с.

7. Хализев В. Е. Теория литературы : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / В. Е. Хализев. — М. : Высш. шк., 1999. — 397, [1] с.

8. Храпченко М. Б. Художественное творчество, действительность, человек / М. Б. Храпченко. — Изд. третье. — М. : Сов. писатель, 1982. — 415 с.

9. Чернец Л. В. Мир произведения / Л. В. Чернец // Введение в литературоведение. Литературное произведение : основные понятия и термины : учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед. / Л. Н. Целкова ; [авторы : Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, С. Н. Бройтман и др.] ; под ред. Л. В. Чернец. — М. : Высш. шк., Academia, 2000. — С. 191—202.